

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Oklevéladás a középkori Magyarországon

A hiteleshelyek

Készítette: Almási Tibor

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Szeged, 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

A hiteleshelyek

Tartalomjegyzék

1. *A hiteleshely kifejezés fogalomtartalma*
2. *A hiteleshelyek típusai és hálózatuk*
3. *A hiteleshelyek és a közhitelűség*
4. *A hiteleshelyek területi hatásköre és külső hiteleshelyi tevékenységük*
5. *A hiteleshelyek működésének országos szabályozása*
6. *Hiteleshelyek és közjegyzők*
7. *A hiteleshelyek oklevél-őrző szerepe és jelentősége*

Miről szól ez a lecke?

Ennek a leckének a segítségével megismerheti a hiteleshelyek fogalmát, kialakulásuk történetét, valamint oklevéladó tevékenységük legfőbb jellemzőit.

A tananyag feldolgozásának időigénye hozzávetőleg 40 perc.

Míg a hazai oklevelezésben a központi iratkibocsátó szerv szerepét a királyi kancellária töltötte be, addig a nagyterjedésű Magyar Királyság lokális írásbelisége elsősorban a hiteleshelyek működéséhez kapcsolódott. De mik voltak ezek? Legelőször definitív módon igyekezzünk meghatározni lényegüket!

1. A hiteleshely kifejezés fogalomtartalma

A hiteleshelyek (*loca credibilia*) olyan egyházi intézmények, amelyek magánfelek kérésére vagy hatósági megbízás alapján autentikus pecsét birtokában közhitelű iratokat állítottak ki. A meghatározás két mozzanatát szükséges közelebbről megvilágítani. A hiteleshelyek autentikus pecsétje azt jelenti, hogy azoknak feltétlen jogérvényük volt. Ezzel összefüggésben kell a közhitelű irat fogalmát úgy értelmezni, hogy az ilyen szervek által előállított okleveleket mindenki köteles volt elfogadni, így azok általános elismertségnek örvendtek. Magyarán, ha valaki a középkori Magyarországon jogilag megkérdőjelezhetetlen érvényességű hivatalos iratra szorult, és nem volt módja ilyenért a királyi udvart felkeresni, annak egy hozzá elérhető közelségben fekvő hiteleshelyhez kellett fordulnia.

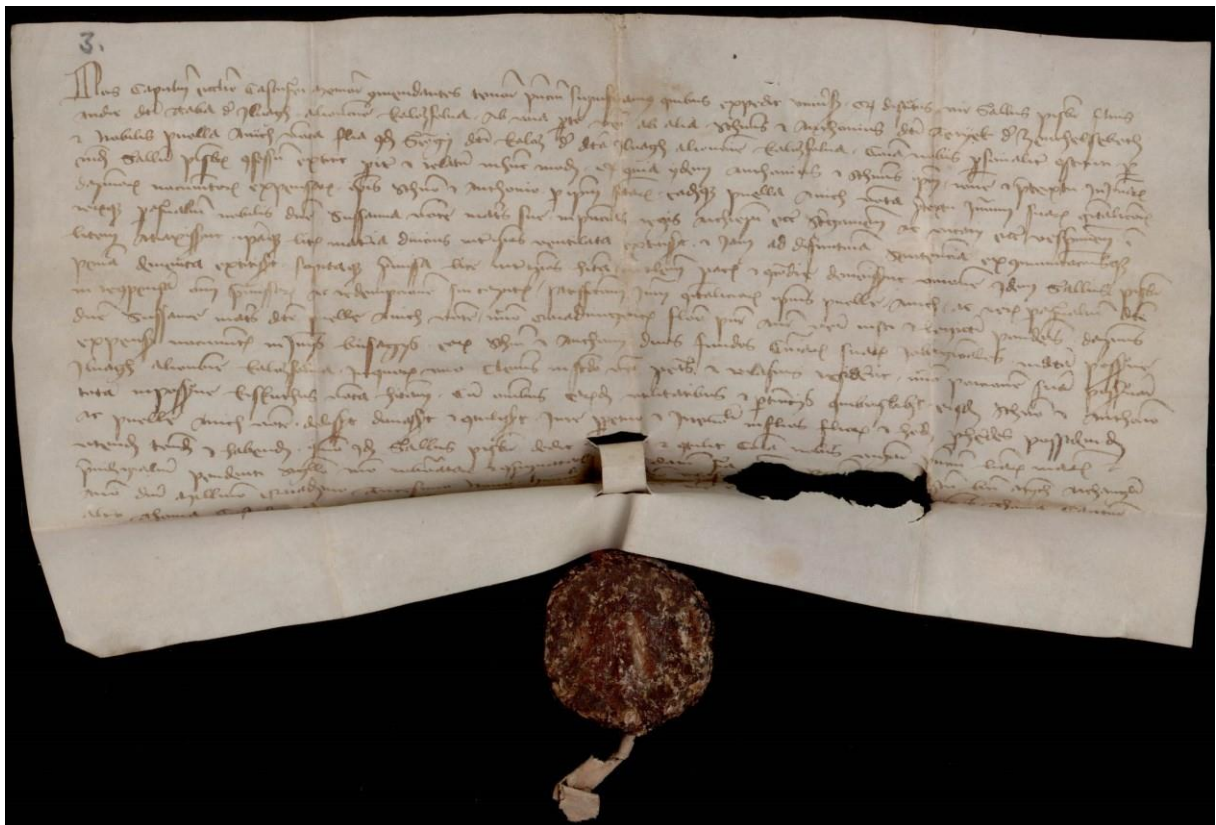
2. A hiteleshelyek típusai és hálózatuk

Típusuk szerint kétféle hiteleshelyet lehet megkülönböztetni; nevezetesen káptalanokat és konventeket. A kettő között az a különbség, hogy a káptalanok eredendően világi papok alkotta testületeket jelentenek, a konvent kifejezés pedig szerzetesközösségekre vonatkozik. A világi pap fogalmának lényegi mozzanata, hogy az ilyen pap a laikus társadalom lelki, vallási szükségleteinek szolgálatát hivatott elsőrendűen teljesíteni. Ők állnak a világi népesség rendelkezésére a szentségek kiszolgáltatásával, illetve mindenféle természetű más egyházzolgáltatásokkal. A szerzetesek ezzel szemben fogadalmuknak megfelelő életvitelük révén közvetlenül ápolják az isteni kultuszt, tehát ők nem arra vannak rendelve, hogy közvetlenül kiszolgálják a világi társadalom lelki szükségleteit.

A hiteleshelyek egy része eszerint káptalan, ám még az is két fajtára osztható. Megkülönböztetjük egymástól a székeskáptalanokat és a társaskáptalanokat. Az előbbiek egyház-igazgatási egységek központjaiban, püspöki és érseki székhelyeken működtek olyan testületekként, amelyek az egyházmegye élén álló főpapok – érsekek, püspökök – irányító munkáját tartoztak rendeltetésszerűen segíteni. A társaskáptalanok működési helyén viszont nem volt sem püspöki, sem pedig érseki szék, hanem esetükben pusztán kiemelkedően megadományozott királyi vagy nemzetségi alapítású egyházakról van szó. Ezeknek

a vezetését prépost látja el, és őt veszi körül egy segítő, együtt élő papi testület, a káptalan. A káptalanok személyi körébe tartozókat mindkét típus esetében kanonokoknak nevezzük. A társaskáptalanok prépostság elnevezéssel is illethetők.

A szerzetesrendek közül elsősorban bencés, premontrei és johannita konventek váltak hiteleshelyekké, míg a ciszterciek nemigen mutattak affinitást efféle tevékenység ellátásához. A káptalanok és konventek alkotta hiteleshelyek hálózata a középkori Magyar Királyságban olyan sűrűségben foglalt teret, hogy nagyjából egynapi járóföldön belül az ország csaknem minden részében el lehetett legalább egy hiteleshelyet érni.

A vasvári káptalan hiteleshelyi oklevele

3. A hiteleshelyek és a közhitelőség

A hiteleshelyek a magánjogi írásbeliségben elsősorban annak köszönhetően jutottak szerephez, hogy a nagytiszteletű és frekventált egyházak számos alkalommal jogügyletek színteréül szolgáltak már a jogi szóbeliség korában is. A nevezetesebb egyházak által birtokolt ereklyék közelségéből és a megszentelt helyek tiszteletéből a középkori ember gondolatvilágában olyan következtetés adódott, miszerint a templomi közeg, főképpen pedig az ilyen fontosabb egyházaké, az igazság megnyilvánulásának a legtermészetesebb terepe, amely mentes minden hazugságtól és hamisságtól, így a nagysúlyú dolgok eldöntését és lebonyolítását célszerű ilyen helyeken megcselekedni. Eleinte kifejezetten az istenítéletek eljárásainak voltak színterei a jelentékeny egyházak, később azután eskük letétele, vallomások és jognyilatkozatok tétele, majd más természetű jogügyletek bonyolítása érdekében is felkeresték alkalmanként az efféle nagytiszteletű helyeket. A próbák és jogügyletek színteréül igénybe vett sűrűn látogatott egyházak idővel maguk is asszisztálni kezdtek a színük előtt zajló eljárásoknál, nevezetesen jegyzőkönyveket, feljegyzéseket készítettek az odavitt jogesetekről, megalapozva ezzel a jogi írásbeliségben utóbb rájuk jutó szerep kiteljesedését.

Miután a XII. század utolsó harmadára – tehát arra az időszakra, amikor a királyi udvarban az önálló központi írószerv, a kancellária kialakulásának az utolsó szakaszába jutott – a társadalom közhitelű iratok iránti igénye érezhetően felerősödött, ekkoriban kezdtek el az első hiteleshelyek is működésüket. Tömeges jelenséggé vált, hogy bizonyító érvényű oklevelekért a szóban forgó egyházas helyekhez folyamodtak. Megesett ez birtokügyekben éppúgy, mint különféle természetű más jogi bonyodalmakban. A nagytiszteletű egyházak jogi hitelessége mindenekelőtt az általuk használt pecsétek tiszteletében tükröződött, amely közmeggyőződés a náluk készült és pecsétjeikkel hitelesített okleveleknek szerte általános elfogadottságot kölcsönzött. Az első ismert hiteleshelyi oklevelek a veszprémi káptalanban 1181-ben keltek, de ezeket hamarosan követték a székesfehérvári káptalantól, majd a pannonhalmi konventtől származó további hiteleshelyi kiadványok, majd pedig nyomukban másoké is sokfelé az országban. A folyamat gyors volt és általános. Az 1231. évi Aranybulla már előírta (21. tc.), hogy a királyi bíraskodás szervei hiteles perbeli bizonyágképpen csak a káptalanok és a konventek által kibocsátott tanúsító okleveleket fogadhatják el. E korai korszaknak kivételes jelentőségű emléke a Várad Regestrum, amely 389 olyan jogeset – istenítéletek és a káptalan színe előtt bevallott változatos természetű jogügyletek – jegyzőkönyvi rögzítését tartotta fenn az 1208 és 1235 közötti időszakból, amelyek helyszínéül a várad székesegyház szolgált.

4. A hiteleshelyek területi hatásköre és külső hiteleshelyi tevékenységük

A hiteleshelyeknek fokozatosan kialakult egy hozzávetőleges területi hatásköre, amely a székeskáptalanok esetében a püspöki egyházmegye határaihoz idomult, a társaskáptalanok és a konventek esetében pedig a környékbeli megyék térségét ölelte fel. Akadt azonban néhány olyan hiteleshely is, amelyek országos hatáskörrel fejtették ki tevékenységüket (budai káptalan, székesfehérvári káptalan, boszniai káptalan, székesfehérvári johannita konvent). A hiteleshelyi működés messze nagyobb megterhelést jelentett annál, hogy ott egyszerűen okleveleket állítottak ki a közhitelű iratokat igénylő megkeresők számára. Az igazán súlyos szolgálattételt a külső hiteleshelyi tevékenység ellátása jelentette. Minden olyan hatósági eljárásban, a jogszolgáltatás egyes fázisaival összefüggő perbeli vagy peren kívüli cselekményeknél, ahol a világi irányító hatalom kiküldött emberei – királyi emberek (*homo regius*), nádori, országbírói, vajdai, báni, vagy megyei hatósági megbízottak – intézkedtek, a hiteleshelyekre tanúállítási kötelezettség hárult. Ebből eredően az összes külső jogi vonatkozású cselekményhez ki kellett küldeniük soraikból egy-egy tanút az eljáró személyek mellé, hogy azután e bizonyágtétel alapján tehessenek eleget a történésekről számot adó jelentések közhitelű iratba foglalásának. A káptalani és konventi tanúk rendre ott voltak az idézéseknél, ügyek és panaszok kivizsgálásánál, határjárásoknál, birtokba iktatásoknál, birtokbecsüknél, ítéletek foganatosításánál és minden más, változatos természetű hatósági eljárásnál. Ezáltal a hiteleshelyek nem pusztán a közhitelű írásbeliség alapvelő fenntartó szervei voltak, hanem a jogélet, az adminisztráció nélkülözhetetlen elemei is, hiszen személyes jelenlétükre volt szükség ahhoz, hogy az írásba foglalt jogi tények valóságnak megfelelő voltát bizonyágtételükkel szavatolhassák.

5. A hiteleshelyek működésének országos szabályozása

Minthogy a királyság jogéletének megbízhatósága, korrektsége és objektivitása alapvetően a hiteleshelyek befolyásmentességén múlt, a királyi hatalmat komoly érdek fűzte ahhoz, hogy működési feltételeik zavartalanok maradjanak. Tevékenységük nyomán jelentékeny jövedelmek illették a hiteleshelyeket, amelyekből a különböző eljárásokban való közreműködésük költségeiket fedezhették. Jövedelmeiket az 1290-es évek végén királyi tanácsi határozatban országosan egységesítették, megszabván mind az oklevél-kiállítás díjtételeit, mind pedig az eljárásokhoz tanúként kiküldött hiteleshelyi megbízottakapidíjait. Ennek ellenére az 1350-es évekig előfordultak olyan kis létszámú hiteleshelyek (ún. törpekonventek), amelyek jobbra nélkülözték a működéshez szükséges kellő anyagi háttérrel, és magánkegyuraik részéről is nagyobb befolyás veszélyeztette objektivitásukat. Éppen ezért Nagy Lajos király az 1351. évi törvényében (3. tc.) elrendelte a hiteleshelyek működésének felülvizsgálatát, ennek nyomán pedig 1353-ban mintegy 40 kisebb hiteleshely pecsétjét bevonván azok tevékenységének beszüntetéséről intézkedett. A továbbiakban 43 hiteleshely gondoskodott az ország közhitelű oklevelek iránti igényének kielégítéséről. Hunyadi Mátyás király 1471-ben az ország összes hiteleshelyét királyi kegyuraság alá vonta, amely lépés további védelmet jelentett az intézmény kívülről befolyásolhatatlan és megzavarhatatlan működése számára. A hiteleshelyek hálózatának kiépülése és feladatellátásának kiteljesedése késleltette, illetve szűk érvényesülési térbe szorította a közjegyzőség intézményének magyarországi meghonosodását.

A kapornaki konvent hiteleshelyi oklevele (1351)

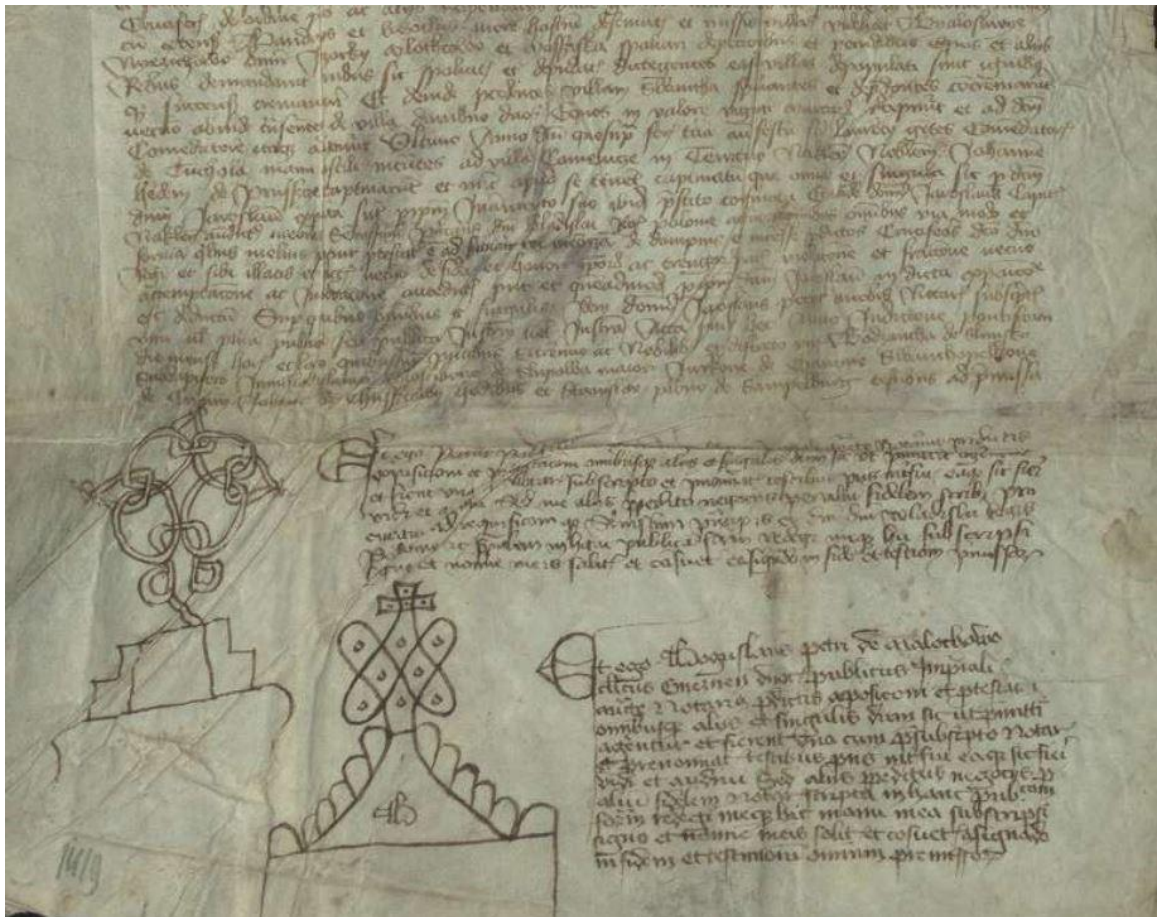
6. Hiteleshelyek és közjegyzők

E ponton megjegyzést érdemel, hogy Nyugat-Európában a társadalom elsősorban a közjegyzők szolgálatait vette igénybe, ha közhitelű okiratokra volt szüksége, és közegetől teljesen idegen és ismeretlen volt a magyarországi hiteleshelyek intézményrendszere. A közjegyzői hivatal legmélyebb gyökerei a késő római időkig nyúlnak vissza. E kezdeményeket mind a Bizánci Birodalom, mind pedig a pápaság tovább örökölte. A közjegyzők (*tabelliones, publici notarii*) Európa-szerte pápai, császári vagy mindkét felhatalmazás alapján állíthattak ki meghatározott formák szerint közhitelű okleveleket, amelyeket kézjegyükkel láttak el. Közjegyzők a Magyar Királyságban legfeljebb az erős itáliai hatások által befolyásolt dalmát városokban találtak érdemi működési teret. Megjelenésük kezdetei hazánkban 1308-ig, Gentilis bíboros magyarországi követi működéséig nyúlnak vissza. Az ő kíséretében volt néhány közjegyző, a későbbiekben pedig elsősorban a főpapok környezetében tűnt fel kis számban ilyen tisztet ellátó személy. A közjegyzők nem rendelkeztek autentikus pecséttel, hanem aláírásukkal hitelesítettek. A világi jog területén a hiteleshelyek korábban szerzett pozícióit a közjegyzőség intézményi formájának a XIV. század közepétől érzékelhetővé váló hazai jelenléte már nem tudta érdemben kikezdeni. Ennek megfelelően a közjegyzők legfeljebb az egyházi bíráskodás körébe tartozó ügyek bonyolításában jutottak valamelyest szerephez a középkori Magyarországon. Nagyrészt így maradt ez az újkorban is. Ezen a téren fordulat csak a XIX. század során következett be. Az egyházi természetű hiteleshelyek szerepkörét a világi jellegű közjegyzői intézmény 1855-ben, majd pedig végérvényesen 1874-ben vette át (35. tc.), addig léteztek a közhitelű írásbeliség szerveiként a hiteleshelyek Magyarországon.

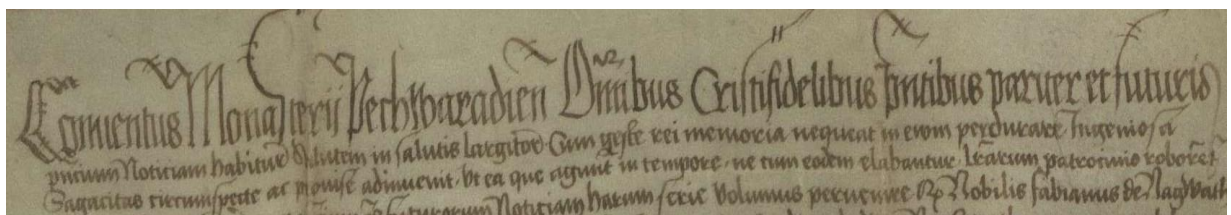
Könyvajánló:

Rokolya Gábor (szerk.): 700 éves a közjegyzőség Magyarországon. Bp., 2008. ([tanulmánykötet](#))

Érdújhelyi Menyhért: A közjegyzőség és a hiteleshelyek története Magyarországon. Bp., 1899.

közjegyzői oklevél (1419)

a pécsváradi konvent egyik hiteleshelyi oklevelének díszes első sora

7. A hiteleshelyek oklevél-őrző szerepe és jelentősége

Utolsó mozzanatként a magyar történelem oklevélhagyatékának fennmaradása szempontjából szükséges még a hiteleshelyekről megemlékezni. A kibocsátott iratok megőrzése és nyilvántartása tekintetében gyakorlatuk előtte járt más oklevél-kiadókénak. Ezen a téren még a kancelláriát is messze megelőzték, amely csak az 1330-as években kezdte a királyi könyveket vezetésével az általa kiadott okleveleket nyilvántartani. A hiteleshelyek az eleinte chirographálással – azaz az egymás alá lemásolt azonos oklevélszövegek közé rajzolt betűk átvágásával – hitelesített iratok elválasztott példányainak egyikét őrizetre természetesen maguknál tartották levéltárukban, és ez a kezdetektől jellemző eljárásuk volt. Később pedig a nem chirographált iratok megőrzéséről is gondoskodtak. Szövegüket vagy teljes egészükben, vagy pedig kivonatos formában akkurátus módon jegyzőkönyveikbe (*registrum, protocollum*) másolták. A hiteleshelyi gyakorlatnak e tekintetben kivételesen becses emlékeként ma is kézbe vehetjük a kolozsmonostori konvent 1289 és 1556 között kiadott, közel öt és félezer oklevelének terjedelmes jegyzőkönyveit. A hiteleshelyek levéltáraikban külön kezelték a saját egyházuk dolgaiban kelt iratokat, amelyeket magánlevéltárukban helyeztek el, és azokat az okleveleket, amelyeket felsőbb parancsnak eleget téve, vagy magánfelek kérésére állítottak elő. Az utóbbiak őrzési helyét vagy országos levéltárukként, vagy hiteleshelyi levéltárukként jelölték. A diplomatikai és a történeti kutatások számára hihetetlenül értékes és nélkülözhetetlen forrásanyag halmozódott fel ezekben a levéltári egységekben. Azon egyházak levéltárai, amelyek akár ezer éve is folyamatosan működnek, a saját dolgaikban keletkezett okleveleket mind a mai napig magánlevéltárukként kezelt gyűjtőegységükben őrzik. Példaként e téren mindenekelőtt az esztergomi káptalan magánlevéltárára vagy a pannonhalmi konvent saját vonatkozású iratainak gyűjteményére érdemes utalni. A hiteleshelyek országos levéltárai idővel jellemzően állami levéltári kezelésbe kerültek.

Ajánló:

Jakó Zsigmond (szerk.): A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. I-II. kötet 1289-1556. Bp., 1990.

[I. kötet: 1289-1484](#)

[II. kötet: 1485-1556](#)